

poučavanja. Autor također daje upozorenje crkvenim voditeljima da crkva koja se hrani nezdravo, može rasti, ali baš kao i svaka bolest, ona raste i na kraju ili dokusuri ili naštetiti čovjeku. No u crkvama koje se zdravo hrane i koje su zdrave, rast će biti prirodna posljedica.

U zaključku autor smatra kako „model proizvodnje“ treba zamijeniti „domarski“ i „model prve pomoći“ te treba postati dominantni okvir unutar kojeg će se odvijati ovi ostali navedeni modeli. Sve to dovodi do sljedećeg zaključka, kako autor u pogovoru hrabro kaže da trebamo stvarati Isusove učenike, što znači da bismo sa svojih crkvenih haljina trebali otresti svu prašinu i oprati sve mrlje učeništava (množina) koje idu u smjeru nasljedovanja denominacije, tradicije ili osoba. No istovremeno nam mora biti jasno da ne možemo u cijelosti stvarati Isusove učenike ako ne razumijemo i prihvatimo Isusovo židovstvo te Isusa kao rabina.

Knjiga dr. Ervina Budiselića odškrinula je nova vrata u stari zaboravljeni i zapostavljeni svijet biblijskog učenja. Hoćemo li imati hrabrosti zakoračiti i početi otkrivati ga te prakticirati danas u našem hrvatskom kontekstu, što je učeništvo na Isusov način pitanje je na koje svatko od nas osobno treba odgovoriti. Odgovor na to pitanje uvelike će odrediti kakva će biti budućnost evanđeoskog pokreta u Republici Hrvatskoj.

Darko Mikulić

Samuel L. Bray (urednik), Drew Nathaniel Keane (urednik)
The 1662 Book of Common Prayer: International Edition
 Downers Grove: IVP Academic, 2021., str. 782

U proteklih nekoliko godina, pa i desetljeća, primjećuje se lagani porast zanimanja kršćana iz slobodnih crkava za liturgijom. Osobno poznajem nekolicinu koji su, namjerno ili slučajno, pronašli svoj duhovni dom u evanđeoskim episkopalnim crkvama. Postoje i oni koji uviđaju važnost propisane, povijesno utemeljene liturgije, ali koje teološka uvjerenja formirana u slobodnim kršćanskim tradicijama u kojima su ponikli sprječavaju da ih napuste samo radi liturgije. Pritom je važno imati na umu da svaka crkva ima nekakvu liturgiju, nekakav više ili manje razrađen bogoštovni oblik, a čak su spontanost i „vođenost Duhom“ u nekih crkava zapravo liturgijska očekivanja koja se ne smiju prekršiti.

U ovomu kontekstu, na našim je prostorima još prije nekoliko desetljeća nastao dokument pod nazivom *Bogoslužni red baptističkih crkava*. Napisao ga je dr. Jasmin Milić, sada biskup Protestantske reformirane kršćanske crkve u Hrvatskoj. Za potrebe baptističkih crkava doradio ga je pastor Giorgio Grlj (2022, email). Namjera je ovoga dokumenta bila njegovanje snažnijega liturgijskog stila štovanja

među baptistima, ali baptistički ga pastori uglavnom koriste za svečanosti kao što su: rukopoložanja, krštenja, vjenčanja i pokopi.

Prema ovome fenomenu moguće je pristupiti kao prema mnogim drugim hirovima u evanđeoskom kršćanstvu. Kao što su se donedavno neki zaklinjali da će pokret crkvena rasta promijeniti svijet, tako je i sada moguće postati zaluden da će upravo liturgijska obnova biti taj sastojak koji nam nedostaje da bismo kao pojedinci i crkve postali duhovno zreliji. No, samo zato što nešto nije čarobni metak ne znači da nije značajno za život crkve. Pentekostalni filozof, dr. James K. A. Smith (2010, xii), namjernu i promišljenu liturgiju smatra integralnim aspektom života i štovanja crkava te drugih kršćanskih institucija. Smislene kršćanske liturgije mogu biti protuteža moćnim utjecajima sekularne kulture, koja nas često oblikuje da prigrlimo svjetovne svjetonazore i mentalitete koristeći pritom vlastite „kulturološke liturgije“. Kršćanske liturgije mogu pozitivno utjecati na naše oblikovanje u pojedince koji više nalikuju Kristu jer oblikovanje Kristovih učenika podrazumijeva više od intelektualnog aspekta učenja. Stoga Smith ohrabruje razvoj liturgijskih navika, korištenje obreda (kao što su sakramenti) te uronjenost u kršćansku priču (Smith 2013).

Važan je aspekt ove uronjenosti u kršćansku priču – koju ne smijemo postovjetiti i svesti samo na onu biblijsku – uronjenost u povijesne kršćanske riječi i prakse. Kao što ističe hrvatski baptistički teolog, Enoh Šeba (2022, 63), naši bi bogoštovni čini trebali biti satkani „od desetljeća ili stoljeća prakse“. U takvoj liturgiji vjernici pronalaze „sigurnost reda“, koju Šeba suprotstavlja propovijedi koja naprotiv donosi potrebne „varijacije u postojećem redu“.

Drugim riječima, utješno je znati da su dijelove našega propisanog štovanja kršćani koristili stoljećima. Pripadanje povijesnom kršćanstvu daje nam sigurnost i mir. Dok molimo *Očenaš*, svjedočimo o svom jedinstvu s kršćanima svih denominacija i zajednički Boga zovemo „Oče naš“. Štoviše, recitiranje neke od prihvaćenih kršćanskih vjerovanja, koje je naraštajima prenošeno i odjekivalo zidovima crkvenih otaca i reformatora, služi kao dirljiv podsjetnik na našu zajedničku vjeru i nasljeđe.

Nadam se da ovo pojašnjava svrhu zašto jedan baptistički teolog piše osvrt na anglikanski obrednik. Vjerujem da je korisno proučavati druge kršćanske tradicije i vrline koje posjeduju te da možemo integrirati određene elemente koji se slažu s našom tradicijom, koristeći ih da potaknemo rast i napredak.

Godine 1549. anglikanski je nadbiskup od Canterburyja, Thomas Cranmer, napisao i publicirao prvo izdanje obrednika *The Book of Common Prayer (Knjiga zajedničkih molitvi)*. Promjene engleskih monarhâ, a time i poglavarâ engleske Crkve, uzrokovalo bi čas zabranjivanje ove knjige, a čas bi ona uzrokovala mnoge kontroverze među protestantima. Stoga je prošla kroz brojne revizije do njezina sadašnjega oblika iz 1662. godine, koji je svjetlo dana ugledao dugo nakon mučeničke smrti nadbiskupa Cranmera 1556. godine.

Cranmer je želio napisati molitvenik koji će premostiti jaz ili bolje zadržati najbolje dijelove katoličke i protestantske liturgije. Zamislio ga je kao liturgijski „via Media“ (Jacobs 2013, 90). To je ostvario time što je molitvenik napisao na prelijepom i uzvišenom engleskom jeziku umjesto na latinskom. Međutim, ujedno je izvore za stvaranje novih formi crpio iz različitih izvora, a većina njih potjecala je iz starine (Jacobs 2013, 17). Ovaj je inovativan pristup Cranmeru i njegovoj knjizi prouzročio kako progonstvo od katoličkih monarha tako i protivljenje od radikalnijih protestanata njegova vremena (Cummings 2018, 3).

Knjiga počinje predgovorom iz 1662. godine, koji predstavlja ovo izdanje djela i objašnjava određene izmjene koje su napravljene u tekstu kako bi se zajamčila njihova relevantnost u modernijim vremenima. Zatim čitatelja upućuje kako rukovati ovom knjigom kao alatom za „jutarnju i večernju molitvu nedjeljom i drugim svetim danima kroz godinu“ (str. xxix). Nakon toga, čitatelji će pronaći zbirku jutarnjih i večernih molitvi (str. 1–26), Atanazijevo vjerovanje (str. 27–30), Litaniju i njezine zaključne molitve (str. 31–48).

Iza ovih poglavlja slijede molitve i čitanja iz Poslanica i Evanđelja za razne blagdane tijekom godine (str. 49–240). Molitvenik zatim slijedi uobičajeni tijek ljudskoga života. Pastore i vjernike snabdijeva katekizmom i redoslijedom službi za Gospodnju večeru (str. 241–270), javno krštenje male djece i onih zrelijih godina (str. 271–299), potvrdu, brak, posjete bolesnima, ukop preminulih i zahvalnost za žene nakon poroda (str. 300–352). Konačno, nalazimo liturgiju za službu „kominacije“ koja se recitira nakon Litanije. Tijekom nje se grješnike poziva na pokajanje čitanjem „Božjih prokletstava na nepokajana grješnika“, iza čega slijedi molitva za oprost (str. 353–361).

Cranmer je puno koristio Psaltir (Jacobs 2013, 37). Podijelio ga je na 30 dnevnih čitanja za svaki dan u mjesecu, a čitanja su se ponavljala svaki mjesec u godini (str. 362–561). S obzirom na to da je 1662. godine Engleska postajala pomorska sila, odbor je uveo „Molitve koje se trebaju koristiti na moru“ (str. 562–577) za jutarnje i večernje službe, kao i za izvanredne prilike i opasnosti (Jacobs 2013, 89). Iza ovih molitvi slijedi „Obrednik“ (str. 579–625), koji sadrži liturgiju za zaređivanje i posvećivanje „biskupa, svećenika i đakona“, što ukazuje na anglikanski trostruki red crkvenih službenika i apostolsku sukcesiju. Na kraju, trideset devet „Članaka vjere“ (str. 628–645) služe kao teološki temelj anglikanske vjere.

Knjiga završava pismom suvremenih urednika (str. 648–653) i pet dodataka. Prvi dodatak je „Homilija o opravdanju“, drugi dodatak sadrži „Dodatne molitve & zahvalnice“, treći „Dodatne rubrike“ (odnosno, alternativna čitanja), četvrti dodatak iznosi „Alternativni lekcionar“, a peti je dodatak „Rječnik“.

Cranmer i ostali urednici ovoga djela pažljivo su kršćanskom životu pristupili s nekoliko strana. Molitvenik slijedi uobičajeni tijek ljudskoga života, od krštenja do pokopa. Ujedno oslovljava mnoge različite okolnosti tako da u njemu nalazimo molitve za vrijeme radosti, pokajanja i tugovanja. Molitvenik slijedi i godišnji

crkveni kalendar. Neke će protestantske čitatelje iznenaditi brojni blagdani koje molitvenik svetkuje. Počinje 1. siječnja sjećanjem na „Obrezanje Gospodinovo“, a neki su blagdani „Bogojavljenje Gospodinovo“ (6. siječnja), „Obraćanje sv. Pavla“ (25. siječnja), „Blagdan Svih svetih“ (1. studenog), a godina završava četirima svetkovinama. To su: Božić, Blagdan sv. Stjepana, Prvomučenika, Blagdan sv. Ivana, A. & E. (apostola i evanđelista) te Blagdan svetih nevinih (25.-28. prosinca). Možda najviše iznenađuje što, s jutarnjim i večernjim molitvama, molitvenik oslovljava svaki dan u mjesecu i propisuje štovanje dvaput dnevno, što je zapravo bila Cranmerovo pojednostavljenje ranijih kanonskih sati, naime, „Matins (ponoć); Lauds (3 ujutro, odnosno u zoru); Prime (6 ujutro); Terce (9 ujutro); Sext (podne); Nones (15 h); Vespers (18 h); Compline (21 h)“ (Jacobs 2013, 39).

Spomenuo sam da je knjiga natopljena povijesnim kršćanskim formama, ali ona bogato koristi i propisuje korištenje same Biblije. Jacobs (2013, 37–38) ističe da je „Cranmeru reguliranje liturgije bilo važno, ali iscrpno je poznavanje Biblije – koje ljude jedino može ‘potaknuti na pobožnost’ i osposobiti ih da ‘pobiju neprijatelje istine’ – bilo još važnije“. Ne samo da su svakoga mjeseca pročitali cijeli Psaltir, nego je svako euharistijsko bogoštovlje sadržavalo četiri čitanja iz Svetoga pisma: odlomak iz Staroga zavjeta, Psalam, odlomak iz nekog Evanđelja i odlomak iz nekog drugog dijela Novoga zavjeta.

Prema tome, *Knjiga zajedničkih molitvi* sadrži mnogo toga što možemo pohvaliti, a upućivanje kritike knjizi koja je odoljela zubu vremena i silno utjecala na duhovni život društava s engleskih govornih područja bilo bi neumjesno i sitničavo. Vjerojatno bi jedini razlog neslaganja s predloženom liturgijom bilo pripadanje drugoj kršćanskoj tradiciji. Isprva sam ipak bio razočaran *Međunarodnim izdanjem*. Naime, iznenadilo me što jezik *Međunarodnog izdanja* nije bio pojednostavljen koliko sam očekivao. Suvremeni su urednici izjavili da je njihovo „jezično ažuriranje bilo skromno“ jer su željeli „sačuvati lingvistički karakter molitvenika (koji je već 1662. godine bio svjesno staromodan)“. Objašnjavaju da su molitve osmišljene za čitanje naglas i u zajednici, čime se prioritet stavio na glas umjesto na tekst (str. 648–650). Svrha je molitvenika za one kojima engleski nije prvi jezik više edukativne nego propisne naravi, pa stoga razumijem ovu odluku. „Međunarodno“ u ovome kontekstu znači „panenglesko“.

Knjiga zajedničkih molitvi: međunarodno izdanje daje nam okvir, ideje za poboljšanje naših bogoštovlja koristeći liturgijske elemente koji se oslanjaju na biblijske i povijesne molitve, promišljanja i vjerovanja. No, trebamo izbjegavati nametanje ovih elemenata na nespretni ili neprirodan način u naša tipično slobodnija bogoštovlja. Volio bih da mi, teolozi i službenici slobodnih crkava, počnemo stvarati vlastite molitvenike ili obrednike koji će biti relevantni za naše tradicije, kulturu i vrijeme u kojem živimo.

Ovaj pak zadatak zahtijeva mudrost, rasuđivanje i vodstvo Svetoga Duha. Zato ću, u svjetlu toga, zaključiti predivnom molitvom za prosvjetljenje iz drugoga dodatka molitvenika:

O Gospodine Bože, ostavio si nam svetu svoju riječ da bude nozi našoj svjetiljka i svjetlo našoj stazi: Podaj nam Svetoga Duha svojega, da iz riječi tvoje naučimo što je pravedna tvoja volja i prema istoj oblikujemo živote svoje u svakovrsnoj svetoj poslušnosti, na tvoju čast i slavu a naš rast u vjeri, po Isusu Kristu Gospodinu našem. *Amen* (str. 691).

Miroslav Balint-Feudvarski

Literatura

- Cummings, Brian. 2018. *The Book of Common Prayer: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Grlj Giorgio. 2022. Autorova osobna korespondencija putem emaila. 29. kolovoza 2022.
- Jacobs, Alan. 2013. *The Book of Common Prayer: A Biography*. Princeton: Princeton University Press. Scribd Edition.
- Smith, James K. A. 2013. *Imagining the Kingdom. Volume 2 of Cultural Liturgies*. Grand Rapids: Baker Academic. Kindle Edition.
- _____ 2010. *Thinking in Tongues: Pentecostal Contributions to Christian Philosophy*. Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company.
- Šeba, Enoh. 2022. Propovijedanje u liturgijskom kontekstu. *Kairos: evanđeoski teološki časopis* 16/1: 45–67.

Timothy Keller

Forgive: Why Should I and Can I?

London: Hodder & Stoughton, 2022., str. 272

Oproštenje je riječ koju kršćani često koriste, ali je istovremeno i praksa koju ponekad želimo zaobići. Radi se o složenoj, slojevitoj pa i zastrašujućoj temi. Kažem to ovako zato što biblijski pogled na oprostjenje počinje s Kristom i njegovim opraštenjem, a stvari postaju složene kada počnemo zamjerati i osjećati gorčinu prema onima koji su nas povrijedili, pri čemu zaboravljamo da je i nama Bog oprostio. Ovo je posljednja knjiga koju je objavio Timothy Keller (1950. – 2023.). Timothy Keller diplomirao je na bogoslovnom fakultetu Gordon-Conwell Theological Seminary, a doktorirao na bogoslovnom fakultetu Westminster Theological Seminary. Njegove su se knjige našle na popisu